

УДК 338.64

Лопя Л.В.

аспірант кафедри фінансів і кредиту
Сумського державного університету

Козирєв В.А.

кандидат економічних наук,
Сумський державний університет

ФОРМУВАННЯ ІНФОРМАЦІЙНОГО СУСПІЛЬСТВА У СВІТІ ТА МІСЦЕ ЕКОНОМІКИ ЗНАНЬ У ЦЬОМУ ПРОЦЕСІ

FORMING THE INFORMATION SOCIETY IN THE WORLD AND THE PLACE OF THE ECONOMY OF KNOWLEDGE IN THESE PROCESSES

АННОТАЦІЯ

У статті проведено аналіз характеристик інформаційного суспільства, його позитивних та негативних сторін, а також досліджено багато програм становлення суспільства знань не лише у масштабах окремої держави, а й на глобальному рівні. Виявлено взаємозв'язок інформації та знання, що допомогло у визначенні місця економіки знань у процесі формування інформаційного суспільства в умовах глобалізації.

Ключові слова: інформаційне суспільство, економіка знань, знання, управління знаннями, суспільство знань.

АННОТАЦИЯ

В статье проведен анализ характеристик информационного общества, его положительных и отрицательных сторон, а также исследовано большое количество программ становления общества знаний не только в масштабах отдельного государства но и на глобальном уровне. Обнаружена взаимосвязь информации и знания, что помогло в определении места экономики знаний в процессе формирования информационного общества в условиях глобализации.

Ключевые слова: информационное общество, экономика знаний, знания, управление знаниями, общество знаний.

ANNOTATION

The article analyzes the characteristics of the information society, its positive and negative sides, as well as a large number of programs for the formation of the knowledge society, not only on the scale of an individual state but also on a global level. A correlation of information and knowledge was discovered, which helped to determine the place of the knowledge economy in the process of forming the information society in the context of globalization.

Key words: information society, knowledge economy, knowledge, knowledge management, knowledge society.

Постановка проблеми. У сучасному світі значних глобальних перетворень знання та інформація породжують нові знання, їх обсяги і вплив на продуктивний розвиток суспільства зростає у геометричній прогресії. Пошук нової парадигми влаштування світу, що вимагає глобалізації знань і наукових досягнень, і став передумовою виникнення нової фази розвитку людства, пов'язаної з появою інформаційного суспільства і його найбільш розвиненої форми – суспільства знань. Виникає необхідність у виборі найбільш оптимальної моделі формування та розвитку інформаційного суспільства, а передумовою та фундаментом його створення є економіка знань.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження понять інформаційного суспільства та економіки знань здійснювали багато

зарубіжних та вітчизняних науковців, таких як У. Дайзард [1], М.В. Жук [2], М. Згуровський [4], М. Кастеллс [5], В. А. Ліпкан [7], О.В. Старовойт [8], Л.І. Федулова, Т.М. Корнеєва [9] та інші. Проте, на нашу думку, в науковій літературі недостатню увагу приділено дослідженню та аналізу характеристик інформаційного суспільства та виокремленню програм становлення суспільства знань у світі та визначенню ролі економіки знань у формуванні інформаційного суспільства в умовах глобальних перетворень.

Метою статті є аналіз характеристик інформаційного суспільства, його позитивних та негативних сторін; дослідження багатьох програм становлення суспільства знань не лише у масштабах окремої держави, а й на глобальному рівні; виявлення взаємозв'язку інформації та знання, що дає змогу визначити місце економіки знань у цих процесах в умовах глобалізації.

Виклад основного матеріалу дослідження. Глобальні інформаційні процеси впливають на встановлення нової ієрархії держав, відкривають нові можливості промислового розвитку, зумовлюють створення відповідної правової бази, підвищують рівень обміну культурою та традиціями. Світова спільнота усвідомлює важливість глобального співробітництва і необхідність дотримання правил для розвитку суспільства знань. Це суспільство з економікою, в якій знання здобуваються, створюються, поширюються та застосовуються для підвищення економічного і соціального розвитку.

На думку М. Згуровського [4], суспільство вважається інформаційним, якщо:

1. Будь-хто, будь-де й у будь-який час може одержати за відповідну плату чи безкоштовно на основі автоматизованого доступу і систем зв'язку будь-яку інформацію і знання, необхідні для їхньої життєдіяльності та вирішення особистих і соціально значущих завдань.

2. У суспільстві виробляється, функціонує і доступна будь-якому індивіду, групі чи організації сучасна інформаційна технологія.

3. Існують розвинені інфраструктури, що забезпечують створення національних інфор-

маційних ресурсів у обсязі, необхідному для підтримки науково-технологічного і соціально-історичного прогресу.

4. Відбувається процес прискореної автоматизації і роботизації всіх сфер і галузей виробництва та керування.

5. Здійснюються радикальні зміни соціальних структур, наслідком яких є розширення сфери інформаційної діяльності та послуг.

Сьогодні приблизно тільки 11% населення світу мали змогу користуватись Інтернетом, із них 90% живуть у промислово розвинутих країнах Європи (30%) і Північної Америки (30%), а також в Азіатсько-тихоокеанському регіоні (30%). Виходить, що поняття «світове павутиння», «світова мережа» дещо перебільшене, оскільки на частку 82% населення світу припадає лише 10% підключень [4, с. 7]. Все це свідчить про не найкращі можливості для розвитку людського потенціалу в багатьох країнах світу, а саме він є головним ресурсом сучасного розвитку суспільства.

Перепоною стає «цифровий» і «ціновий» розрив. Для прикладу, у Бангладеш річна вартість підключення до Інтернету дорівнює вартості забезпечення продовольством цілої сім'ї протягом року, на Філіппінах ця послуга є предметом розкоші і недосяжна навіть для середнього класу.

Стає зрозумілим, що для вирішення проблеми «цифрового розриву» та інших суперечностей інформаційного процесу (простору) недостатньо його вдосконалення тільки технологічними способами – потрібно вводити економічний аспект.

Сюди ж можна додати і те, що знання перетворилось у важливий фактор суспільного розвитку. Економіка розвинутих країн прогресує, базуючись на глобальній базі знань, яка постійно розширюється. За даними Всесвітнього банку у більшості країн Організації економічного співробітництва і розвитку на протязі останніх п'ятнадцяти років відбувається зростання додаткової вартості в галузях, які базуються на знаннях, що в середньому складало 3%, стабільно перевищуючи темпи загального економічного зростання, які не піднімалися вище 2,3%. Частка цих галузей у сукупній додатковій вартості в Німеччині збільшилась із 51% до 60%, у Великобританії – з 45% до 51%, у Фінляндії – з 34% до 42% [6].

На жаль, Україна ще не повною мірою використовує потенційні переваги, які пропонуються «інформаційним суспільством» та суспільством знань. 85% світових «сукупних інвестицій» в науку здійснюють країни-члени Організації економічного співробітництва і розвитку, 11% – Індія, Китай і нові розвинуті країни Східної Азії, і тільки 4% – інші країни світу, до яких належить і Україна.

Цікавою є поява нової концепції «мережевого суспільства» як окремого відгалуження від «інформаційного суспільства» у процесі його

трансформації (Мануель Кастельс [5]). Відповідно до неї нові організаційні форми не вкладаються у логіку централізованого простору і звичайних, усталених центрів прийняття рішень, і на заміну вертикальним ієрархіям приходять мережеві горизонтальні відносини, що викликає відповідні зміни, які торкаються багатьох сфер – від економіки до дозвілля: «економіка знань» – нематеріальні ресурси починають відігравати все більш важливу роль у суспільстві, витісняючи роль фізичного капіталу і матеріальних ресурсів [8, с. 73]. Світ перетворюється в єдиний віртуальний простір планетарного масштабу із дистанційним доступом, стає планетарною школою і бібліотекою. Важливо зазначити, що таким чином формується нова глобальна інформаційна культура, яка стирає межу між виробниками знань та їх отримувачами, що відкриває багато нових можливостей для самовираження, творчості, людського розвитку. Зростає роль інновацій, динаміка пізнання стає визначальною для динаміки розвитку інших сфер як суспільства, так і його окремих інститутів і структур. Практично всі організації все більше уваги приділяють тому, що у відповідній спеціальній літературі отримало назву «навчаючий вимір» [29, с. 154]. Змінюється сама структура поняття «розвиток», у якому значно збільшилась роль знань і навчальних складників. Таким чином, широке впровадження інновацій потребує співробітництва держави, технічних і економічних наук, виробництва і суспільної спільноти, роль якої постійно зростає.

Принципові особливості економіки знань – це дискретність знання як продукту (конкретне знання або створене, або не існує; не може бути знання наполовину чи на одну третину); знання, за своєю природою подібне до інших суспільних (публічних) благ, будучи створеним, доступне в принципі всім (відсутня дискримінація); за своєю природою воно є інформаційним продуктом, який після споживання не зникає. У дослідженні економіки знань теорії і методи важливі лише остільки, оскільки інновації реалізують поки що переважно за допомогою ринкового механізму, але сам ринок на підставі чинності закону вартості вже не може досить повно та всебічно оцінити продукти, засновані на новому предметі праці – людській свідомості. Перехід від технологій high-tech до технологій high-hume, що визначають не тільки формат сучасного глобального суспільного виробництва, але й тенденції становлення нових соціальних відносин, об'єктивно вимагає широкого міждисциплінарного підходу, спрямованого на дослідження людини творчої, функціонування систем, що самореалізуються у функціонування систем, що саморозвиваються (інколи її втручання руйнує механізм саморозвитку). Заснована на знаннях економіка постіндустріального суспільства відрізняється від попередніх суспільних формацій. По-перше, на

цій стадії об'єктивоване у продуктах і послугах знання формує значну частку створюваної вартості через інтелектуалізацію технологій, зростання наукомісткості виробленої продукції та розвиток ринку інтелектуальних товарів і послуг. По-друге, внаслідок вказаних вище причин в економіці постіндустріального суспільства діяльність, пов'язана із виробництвом, збереженням, передачею та використанням знань, набуває більш істотного значення (особлива роль належить освіті, характер і значення якої змінюються найбільше). По-третє, характерна риса економіки знань – перетворення працівників, зайнятих виробництвом, передачею і використанням знань, у домінуючу групу в загальній кількості зайнятих [8, с. 8]. Її чисельність у промислово розвинутих країнах оцінюють по-різному, залежно від того, кого конкретно відносять до цієї категорії, але безсумнівно, що за своїми розмірами вона перевершила групу індустриальних працівників (деякі дослідники відносять до працівників знання близько 1/3 зайнятих в економіці США).

Змінюється парадигма вищої освіти (Болонський Процес) і освіти для дорослих, постійний розвиток якої потребує не стільки декретування, скільки зміни психологічного сприйняття – учнівство має перестати асоціюватись із дитячим віком і підлеглим статусом.

Нова вимога – вчитися протягом всього життя – має здійснюватись на багатьох загальнодоступних рівнях: особистому, культурному, професійному, соціальному і громадському. Цьому сприяє поява поруч із традиційними університетами університетів віртуальних, яких у світі вже у 2001 році нараховувалось 1180, але за прогнозами до 2020 року кількість студентів у них може перевищити кількість студентів очного навчання [1].

Виникнення нових форм університетської освіти – університетських об'єднань мережевої архітектури – дає шанс на подолання освітньої нерівності і країнам, які розвиваються, оскільки з економічної позиції витрати на мережеві вищі навчальні заклади є суттєво нижчими порівняно з вартістю створення нових [7, с. 214].

У процесі розвитку цієї концепції виникає досить багато нових проблемних питань, таких як необхідність формування та проведення наукової політики у сфері знання, подолання слабкості інноваційних систем, необхідність примирення наукового й економічного ринків, виникнення так званого «суспільства ризику», що формує проблему ризиків і гуманітарної безпеки в суспільстві знань. У розвинених країнах нерідко переважають міркування свободи ринку, підприємництва над іншими, а в країнах, які розвиваються, можуть ігноруватися ризики заради розвитку. Проблему ризиків також ілюструють недостатність ресурсів та загроза загострення боротьби за них, кіберзлочинність, загроза мілітаризації знань, прискорення використання неапробованих технологій

та продукції, інші загрози, пов'язані із невідомістю майбутнього нашої планети, тощо. Однак саме по собі становлення суспільства знань, з іншого боку, дає оптимальний інструментарій для прогнозування і точного визначення тих ризиків, які можуть виникнути, та їх успішного подолання. Тобто сама освіта як основна характеристика такого суспільства може стати запорукою та важливим складовим елементом різних форм безпеки.

До цього додається також необхідність формування та розповсюдження « нової етики », застосованої на спільному володінні знаннями і співробітництві, що забезпечить прийнятний баланс між захистом прав на інтелектуальну власність і розповсюдженням знань як суспільного надбання. Принцип визначального доступу до знань виключає їх розгляд як предмету винятково інтелектуальної власності, а практика надає багато прикладів сумісного користування ними.

Цікавою видається еволюція демократичних процесів у « суспільствах знань », яка стимулює оновлення традиційних форм солідарності через сумісну участь у реалізації різних соціальних та економічних проектів. Виникнення такого явища, як « наука без кордонів » супроводжується формуванням якісно нових рис, таких як розподілена добровільна діяльність вчених, спрямована на створення нового соціального капіталу і суспільного виробництва інформації.

Суспільство знань вносить істотні якісні зміни і в методологію сучасної освіти: знання формують основу для реалізації потреб освіти і є одним із найважливіших виробничих чинників. У суспільстві знань економіка країни зазнає зміни і трансформується в економіку, засновану на інформації і знаннях, інтелектуальних інформаційних технологіях, що підтримується всебічно розвиненою людиною.

Термін немислимий без розвитку процесу інформатизації. Зауважимо, що саме інформаційна індустрія підтримує процес інформатизації суспільства.

В інформатизації суспільства є й негативні сторони, такі як втручання в приватне життя (несанкціонована електронна пошта, реклама, віруси); інформаційна криза – другий приклад негативного явища, пов'язаного з інформатизацією суспільства; відірваність тих, хто занадто захоплюється інформаційними технологіями, від реального життя.

Суспільство знань зумовило появу багатьох програм становлення суспільства знань не лише у масштабах окремої держави, а й на глобальному рівні. Основні принципи програм, на думку В. Ліпкан, це [7, с. 43]:

- сприяння динамічній конкуренції в області розвитку телекомунікацій;
- заохочення приватних капіталовкладень у розвиток інформаційної інфраструктури;
- участь у розробленні гнучкого, здатного до адаптації законодавства у сфері інформатизації;

- забезпечення відкритого доступу до інформаційних мереж;
- сприяння наданню громадянам ефективних і доступних інформаційних послуг;
- участь в обговоренні міжнародних проблем побудови глобального інформаційного суспільства.

Однак кожна країна реалізує ці принципи по-різному, причому план інформатизації країни буде успішним настільки, наскільки точно він базується на галузях, у яких держава має максимальні переваги перед іншими.

Основне в політиці суспільства знань – це пошук балансу між контролем з боку держави і ринковими законами. Суспільство знань намагається віднайти формулу динамічного сполучення урядових і громадських заходів. Ключовим елементом європейської програми є поняття «соціальна Європа». Саме в цій площині лежать основні розходження між американською і європейською моделями інформатизації. Цей підхід до ролі держави виражений у резолюції ЄС від червня 1993 року.

Відділ телекомунікацій іспанського уряду також займає схожу позицію, вважаючи, що роль уряду полягає в забезпеченні переходу від послуг для еліти до послуг для всіх.

У цілому європейський підхід до інформатизації орієнтований на функціональне і практичне інформування жителів. Однак тут необхідно відзначити, що сама ініціатива інформатизації не має в Європі такого великого розмаху, як у США.

Західна модель становлення суспільства знань узагальнює стратегії і програми індустріально розвинених країн – США, Канади, Великої Британії, Німеччини, Франції, країн Північної Європи. У рамках означеної моделі виділяється американсько-англійська і модель континентальної Європи.

Американсько-англійська модель визначається загальною концепцією соціально-економічного розвитку, яка передбачає превалювання приватного сектору над функціями держави в усіх напрямках розвитку суспільства. Американський вплив у галузі комунікаційних технологій та інформаційної сфери відчутний у глобальних процесах, міжнародній політиці, світовій економіці [9, с. 12].

Ця модель передбачає інтенсивний розвиток електронних комунікацій для встановлення соціальних, політичних, культурних зв'язків у суспільстві. Проблема розвитку універсальних послуг має важливе значення у програмах суспільства знань США та Великої Британії, вона вирішується за допомогою поліпшення якості інформаційних послуг, соціальної орієнтації держави.

Досліджуючи місце і роль США у світовому інформаційному процесі, американські вчені (М. Кастельс [5], В. Дайзард [2]) вважають, що її роль у ньому – це експорт суспільства знань. При цьому вони намагаються довести, що США

не мають імперських устремлінь і сповідують гуманістичні цілі.

Специфічною рисою американсько-англійської моделі суспільства знань є вплив чинного законодавства на розвиток перспективних галузей економіки, права інтелектуальної власності, соціального захисту населення.

Європейська модель суспільства знань відрізняється стратегією європейської інтеграції, поняттям «об'єднаної Європи», пошуками рівноваги між контролем держави і стихією ринку, динамічним поєднанням державних інтересів і прагнень приватного та корпоративного бізнесу із врахуванням того, що роль кожного з них може змінюватися у часі. Характерними рисами європейської моделі є варіативність і політична спрямованість програм побудови інформаційного суспільства для різних країн, зумовлених новою європейською геополітикою, становленням інформаційної (інтелектуальної) економіки, різними можливостями постіндустріального розвитку. У рамках європейської моделі українські дослідники виділяють західноєвропейську, скандинавську, центрально-європейську, східно-європейську стратегії [3, с. 213].

Можна констатувати, що сучасні суспільні трансформації у передових країнах світу відбуваються у напрямі інформаційного суспільства.

Функції держави зводяться до мінімуму, а діяльність приватних осіб – до максимуму. Передвиборна ініціатива 1993 року Клінтона, заснована на ідеї будівництва інформаційних супермагістралей, створенні національної та глобальної інформаційної інфраструктури з метою посилення економічного розвитку країни лежить сьогодні в основі всіх національних програм побудови суспільства знань.

Ідеологічно програми розвитку суспільства знань азіатських країн базуються на запереченні західних норм, на утвердженні власних ціннісних орієнтацій і прагненні розробити новий підхід до індустріалізації і соціального розвитку. В основі програм – співробітництво держави і ринку і спроба встановити зв'язок між культурними цінностями, властивими конфуціанству, такими як креативність, ощадливість, відданість, довіра, взаємодопомога [3, с. 218].

У Японії одним із найважливіших факторів досягнення успіху завжди були і є дотепер великі витрати на наукові дослідження і розробки, високий пріоритет технологій у забезпеченні становлення суспільства знань.

Стратегічними цілями програм Японії є:

- побудова взаємопов'язаних телекомунікаційних мереж;
- розроблення інформаційних пристроїв, що сполучають можливості комп'ютера, телевізора і факсу;
- розвиток програмного забезпечення та інформаційних послуг;
- підготовка кваліфікованих кадрів, здатних працювати з цими системами [6].

Сьогодні регіон Східної і Південно-Східної Азії є епіцентром інформаційного розвитку, а країни, які до нього входять, часто називають «4 тиграми». Сюди належать Південна Корея, Тайвань, Сінгапур і Гонконг, а останніми роками наближаються Таїланд, Малайзія, В'єтнам. Ця модель – це трансформована японська ідея, успіх якої полягає у підтриманні стабільного макроекономічного і політичного середовища та співробітництві держави із приватним капіталом [6]. Уряди приймають рішення щодо вагомих інвестицій приватного сектору в інформаційну сферу, стимулюють створення матеріальної і соціальної інфраструктури (тобто порушується фундаментальний принцип невтручання держави у ринкові відносини). Їхні програми спрямовані на підтримку макроекономічного і політичного оточення, суворе дотримання принципів ринку. Їхній успіх базується на співробітництві держави і підприємців, на втручанні держави у прийняття рішень в області великих вкладень приватного капіталу.

Програми Індії орієнтуються передусім на запровадження конкуренції в інформаційному секторі. Своїм головним капіталом Індія вважає людські ресурси. Вона має третій по величині (після США і Росії) науково-технічний потенціал у світі за сприятливої законодавчої системи. Особливості ідеології побудови інформаційного суспільства в Індії – це обережність і поступовість, опора на національні культурні корені [6].

В основі формування інформаційного суспільства Китаю лежить модель економічної співпраці держави і ринку. Вагомі інвестиції у сферу науково-технічних розробок вже приносять свої плоди, обіцяючи у майбутньому перетворити цю раніше технічно відсталу країну на один із світових центрів нових технологій. Мова йдеться про сектор телекомунікацій. Зараз Китай займає друге місце у світі за розміром своїх комунікаційних мереж.

Висновки. Підсумовуючи вищесказане, можна дійти висновку, що суспільство знань зумовило появу багатьох програм становлення суспільства знань не лише у масштабах окремої держави, а й на глобальному рівні. До ключових факторів, що визначають розходження між різними програмами, належать макроекономічна політика держави та особливості ідеології побудови суспільства знань, специфіка

законодавства у кожній окремо взятій країні та характеристики національної культури і менталітету, що визначають розвиток суспільства знань. Таким чином, суспільство знань є тим ступенем у розвитку сучасної цивілізації, що характеризується збільшенням ролі інформації і знань у житті суспільства, зростанням частки інфокомунікацій, інформаційних продуктів і послуг у валовому внутрішньому продукті, створенням глобального інформаційного простору, що забезпечує ефективну інформаційну взаємодію людей, їх доступ до світових інформаційних ресурсів і задоволення їх соціальних і особових потреб в інформаційних продуктах і послугах, а формування економіки знань є підґрунтям реалізації моделі сталого розвитку як такої, що ґрунтується на знаннях та передбачає можливості суспільства використовувати знання та інформацію з метою ефективного задоволення потреб суспільства не тільки в сучасних умовах, а й у майбутньому.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Болонський процес [Електронний ресурс] / Інформаційно-аналітичний портал про вищу освіту в Україні та за кордоном «Вища освіта». – Режим доступу: URL : <http://vnz.org.ua/bolonskyj-protses>. – Назва з екрана.
2. Дайзард У. Наступление информационного века // Новая технократическая волна на Западе. – М., 1986.
3. Жук М.В. Вызовы, тренды инновации в образовании XXI века: социально-философский анализ / М. В. Жук // Философия образования. – 2012. – № 6(45). – С. 154–157.
4. Згуровський, М. Шлях до суспільства, заснованого на знаннях [Електронний ресурс] / М. Згуровський. – Режим доступу: http://gazeta.dt.ua/EDUCATION/shlyah_do_suspilstva_zasnovanogo_na_znannya.html. – Назва з екрана.
5. Кастеллс М. Информационная эпоха: экономика, общество и культура / М. Кастеллс. – М. : ГУВШЭ, 2000. – 608 с.
6. Knowledge_society [Electronic Resource]. – Mode of access : URL : Knowledge_society/en.wikipedia.org/wiki. – Title from the screen.
7. Ліпкан В.А. Інформаційна безпека України в умовах євроінтеграції: Навчальний посібник. / Ліпкан В.А., Максименко Ю.Є., Желіховський В.М. – К. : КНТ, 2006. – 183 с.
8. Старовойт О.В. «Економіка знань» як сфера функціонування інтелекту / О.В. Старовойт // Вища освіта України. – 2009. – № 4. – С. 71–75.
9. Федулова Л.І., Корнеєва Т.М. Державна політика розбудови економіки знань / Л.І. Федулова, Т.М. Корнеєва // Фінанси України. – 2009. – № 10. – С. 3–17.